

ИВИЦА ТОДОРОВИЋ

Етнографски институт САНУ, Београд

ivica.todorovic@ei.sanu.ac.rs

Нова испољавања и значења литија – очување идентитета и сакрализација простора и времена у београдском (и ширем српском) контексту

У тексту се најпре бавимо сагледавањем најновијих манифестација ритуала литијског опхода и начина сакрализације простора на примеру Београда. У складу с тим, пажња се посвећује и симболици различитих просторних оријентира која се наглашава на нивоу више семантичких слојева. Скорашња дешавања поново су актуелизовала значај ритуала литијског опхода – дубоко утемељеног и у народној традицији и у вери – као и његових појавних облика, како у Републици Србији тако и на ширем српском етничком простору. Основна и највидљивија функција литија је освештавање и обележавање простора, али и времена, са посебним значајем за одређени етничко-друштвени контекст, заједницу или место. Међутим, литије исто тако имају и изражену кохезиону и идентитетску функцију, као што се посебно јасно показало на примеру *огбране свейиња*, тј. основних верских права, управо путем литија у Црној Гори. Сходно томе, литије су се показале и као једно од делотворних оружја спрам покушаја деконструкције српског идентитета. У складу с одговарајућим показатељима, у нашем раду се, уз мултидисциплинарни приступ, сагледавају различите структурне и семантичке димензије и могућности литија. Ово се превасходно односи на ниво београдског простора, али је у општијем смислу такође у непосредној вези с теренским и другим истраживањима сродне проблематике, која су на знатно ширем простору спровођена током претходних деценија.

Кључне речи: литије, идентитет, простор и време, Београд, сакрализација

New Manifestations and Meanings of Orthodox Lity – Preservation of Identity and Sacralization of Space and Time in the Belgrade’s (and Broader Serbian) Context

In the text, we primarily deal with the observation of the latest manifestations of the Orthodox lity procession ritual and ways of sacralising the space on the example of Belgrade. Accordingly, attention is also paid to the symbolism of different spatial landmarks, which is emphasized at the level of several semantic layers. Recent events have once again actualized the importance of the Lity procession ritual – deeply rooted in both folk tradition and religion – as well as its manifestations, both in the Republic of Serbia and in the wider Serbian ethnic area. The basic and most visible function of Lity is the consecration and marking of space, but also of time, with special significance for a certain ethnic-social context, community or place. However, Lity also have a pronounced cohesive and identity function, as was particularly clearly demonstrated in the example of the *defense of holy sites*, i.e. of basic religious rights, precisely through Lity in Montenegro. Consequently, Lity proved to be one of the most effective weapons against attempts to deconstruct the Serbian identity. In accordance with the relevant indicators, in our work, with a multidisciplinary approach, various structural and semantic dimensions and possibilities of Lity are considered. This primarily refers to the level of the Belgrade area, but in a more general sense it is also directly related to field and other research on related issues, which were carried out in a much wider area during the previous decades.

Key words: Lity, identity, space and time, Belgrade, sacralization

ЛИТИЈЕ У БЕОГРАДСКОМ КОНТЕКСТУ

*Редовне спасовданске литије*¹

¹ Текст је настао као резултат рада на пројекту FSITC бр. 1561 – „Формирање српског идентитета и теоријске контроверзе о покушајима његове деконструкције“ (“Formation of Serbian identity and theoretical controversies concerning attempts of its deconstruction” – # FSITC 1561) у оквиру програма „Идентитети“ Фонда за науку Републике Србије, као и рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број: 451-03-47/2023-01/200173 од 3. 2. 2023. This research was supported by the Science Fund of the Republic of Serbia, # 1561, Formation of Serbian identity and theoretical controversies concerning attempts of its deconstruction – FSITC.

У раду је нагласак пре свега стављен на проучавање ритуала литијског опхода (в. рецимо Todorović 2006; Stošić 2001, 82–83; Todorović 2005a; Nedeljković 1990, 141–142; уп. и Plotnikova 2001, 310) и начина сакрализације простора на примеру Београда. Притом, најновија дешавања су реактуелизовала значај овог ритуала како у Београду тако и на ширем српском етничком простору (в. на пример садржаје који су предочени у Jovović 2020; Jokić & Knežević 2021).² Читава проблематика која се разматра у тексту могла би бити предочена и анализирана и у оквиру обимне студије, услед низа њених различитих димензија и појавних облика.³

У Београду је током претходних година – за време Спасовдана, градске славе – литија ишла од полазне Вазнесењске цркве до Саборне цркве и натраг, али другачијим путем, тако да је образована једна врста кружне путање литијског опхода. Другим речима, тако је створан *сакрални круи* који је обухватао један део језгра старог дела Београда. Литије су годинама понављале дотичну путању, на раније утврђени, махом истоветни начин, углавном без ванредних литијских опхода и значајних промена.⁴

Међутим, са завршавањем изградње *новој* Храма Светог Саве појавила се још једна сакрална тачка од суштинског значаја, која није могла бити пренебрегнута ни са становништа одржавања (редовних) литија. У ствари, и раније је – с обзиром на постојање *сџа-рој* Храма Светог Саве – ова сакрална тачка била веома важна, али је тек са изградњом велелепног, новог храма, она посебно добила на

² Подаци о најновијим литијским дешавањима и с њима повезаним појавама стицани су путем методологије „учешћа са посматрањем“, уз коришћење различитих медијских извора, почев од интернета и штампе, као и информација доступних на друштвеним мрежама. Такође су, у циљу прикупљања података, коришћени и разговори са казивачима различитог пола и старости, пре свега са учесницима литија.

³ Поред осталог, услед ограничености простора, различити аспекти „етнополитолошко-геополитичке димензије“ наведене проблематике – као саставни и изузетно важни делови наше анализе и општег приступа – биће разматрани у другом тексту.

⁴ У вези са старим београдским литијама сажето в. Nedeljković 1990, 141–142. О литијама које се у хришћанском контексту код Срба помињу још у средњем веку в. Војанин 2005, 99–111. О старијим поменима ритуала литија у општем смислу в. Todorović 2005a, 190–195; уп. и 329–332; 174–178; 200–206. О литијама у српској народној традицији в. још и Miličević 1984, 127–128; Karadžić 1987, 248. О испреплетености хришћанских и претхришћанских мотива у склопу народних традицијских начина прослављања ритуала литија/крстоноша и с њима повезаних заветина в. Todorović 2005a, 194–195; Todorović 2006; Todorović 2007, 192.

значају. Његова дефинитивна изградња утицала је на то да се, за разлику од свих претходних година, током 2021. и 2022. године литије крећу управо од Вазнесењске цркве до новог Храма Светог Саве. Тиме је сакрализован други део језгра старог дела Београда, који током претходних година није био освештаван кретањем литијске поворке, односно – сада је литијски обухваћен и простор између Вазнесењске цркве и Храма Светог Саве.⁵

Основна структура и нове могућности

Наведеним, новим ритуалним дешавањима створене су две, међусобно повезане сакралне целине, уобличене кретањем литија. Сада је, према томе, настала нова ситуација – уз појаву нове, ритуално уоквирене, структуре – када постоје две прилично јасно назначене (главне) просторне целине, са три основне сакралне централне тачке. Ове главне тачке не само да утичу на уобличавање литијских путања већ, истовремено, и омеђују сакрални простор језгра Београда. На њих се, поврх тога, надовезује и значај Цркве Светог Марка – такође унутар старог језгра града Београда (Nedeljković 1990, 141–142) – у којој се чувају мошти цара Душана. Услед тога су, као што ћемо видети, нова литијска дешавања незаобилазно узела у обзир и ову чињеницу, чиме је почетна структура додатно усложњена.⁶

Након што је укратко предочена базична структура главних сакралних објеката везаних за литијски опход старог дела Београда, поставља се и питање – шта ће се дешавати током наредних година? Прецизније речено – да ли ће се, током спасовданских литија, једне године обилазити једна просторна целина, а друге друга, или ће можда бити уведена два литијска опхода, различита по времену одржавања? На пример, у неким другим српским местима је слична ситуација, уз потребу сакрализације великог простора, решавања увођењем два празника, рецимо Великог и Малог Спасовдана (в. један такав модел у Todorović 2005a, 75–86).

⁵ Ова нова траса за литију подразумева кретање од Вазнесењске цркве улицама Кнеза Милоша и Краља Милана, преко Славије и Булевара ослобођења. Тим путем се, без прављења сакралног круга, стиже до платоа испред Храма Светог Саве. Такође, за разлику од ранијих спасовданских литија које су кретале у јутарњим часовима, нови спасовдански опходи отпочињу у вечерњим сатима.

⁶ Уосталом, већ су (ванредно и спонтано организоване) *литије за одбрану светиња у Црној Гори* – које су се у Београду одржавале почетком 2020. године – почињале управо од Цркве Светог Марка.

Ванредни литијски опходи

Веома значајну и са више становишта занимљиву околност представљала је и чињеница да се током 2022. године у Београду одржало још неколико великих, ванредних и изузетно посећених литија, у којима је учествовао огроман број људи. По неким проценама, на највећој од њих учествовало је и знатно више од 100.000 људи. Прокламовани циљеви ових литија били су, пре свега, очување породичних вредности и српског идентитета, као и припадности православно-словенској цивилизацији, уз посебан нагласак на борби за опстанак српског народа и породице као основне друштвене установе.⁷ Више или мање (не)посредно је наговештавано или прокламовано и да је смисао ових литија у ствари борба против стране окупације.⁸

Током дотичних ванредних литијских опхода – одржаваних независно од редовне, годишње спасовданске литије – поворка је отпочињала своје кретање од простора код Саборне цркве, односно Патријаршије, и завршавала га испред Храма Светог Саве или Цркве Светог Марка. Дакле, може се приметити да су ове, ванредно организоване и одржаване поворке својим кретањем сакрализоване управо језгро старог дела Београда, крећући се притом његовим цен-

⁷ Када је реч о значају ових и сродних проблема у српским етничким оквирима уп. у блиском контексту и Đurković 2019, в. најпре стр. 15–16, 115–118; Demonja, Todorović 2019, в. најпре 134–137, 149–151. Примера ради, саопштење и захтеви организатора литија на литијском опходу који је спроведен 2. 10. 2022. године најпре су подразумевали „три црвене линије“ које су се, сажето предочено, односиле на 1) „заштиту светиње породице као мале Цркве“, на 2) „заштиту свете српске земље и светиња на Косову и Метохији“, као и на 3) „заштиту светих и вековних веза између српског и руског народа“. Управо ове три главне поруке биле су наглашене и током литијског опхода који је одржан 23. 10. 2022. године. Тиме су и додатно истакнути свеprisутни мотиви нових литијских дешавања у Београду.

⁸ Поводом сличних питања, треба знати да је од стране водећих научника и интелектуалаца већ увелико, уз изношење низа добро поткрепљених аргумената, формулисано одређење савременог положаја Републике Србије и српског етноса у целини, у смислу њиховог колонијалног положаја и својеврсне окупације. Тако се у различитим текстовима, поред осталог, показује да „Србијом управља колонијална полиархија, која негира традиционалне Србе, њихову културу и образованост“ (Antonić 2019, 55). У истом смислу се долази до закључка и да је Србија данас – за разлику од претходних окупација, када се жестоко бранила – доведена у позицију да практично скрушено моли да је колонијална Европска унија прихвати под своје окриље (Arsenijević Mitrić 2016, 542; Antoniћ 2019, 61). Све ово је праћено и отворено расистичким дискурсом, као и до крајности доведеним антисрбизмом; в. рецимо Todorović 2021, 141–153. О *културном рату* и феномену *Друге Србије* в. у Antoniћ 2008; Antoniћ 2011; Lompar 2012. О *контрамитологији* окупационе идејне матрице и сродним питањима в. у Antoniћ 2019, 62 и даље; Antoniћ 2011, 61–184; уп. и Memi 2015, 154; Radić 2013.

тралним улицама. Литијаши су се заустављали код неких значајних места која су имала посебан сакрални или симболички значај за учеснике (на пример, споменик посвећен цару Николају II Романову), али је основна структура литијских кретања била заснована на повезивању претходно помињаних, главних београдских сакралних центара, тј. цркава.

Значења београдског простора

У складу с различитим симболима и значењима, на примеру Београда могу се непосредно уочити и проучавати структурне и семантичке могућности ритуалне сакрализације простора, али и с њим повезаног временског контекста.⁹ Овакав приступ је у вези и с теренским истраживањима која су спровођена током претходних деценија.¹⁰ Тада су обилажени разни делови српског етничког простора и бележени начини спровођења ритуала литијског опхода, тако да су уочени и идеалтипски модели сакрализације простора путем литија.¹¹

У складу с претходним, за наш приступ је од посебног значаја и сагледавање симболике различитих делова Београда, која се на нивоу више семантичких слојева врло одређено наглашава. Поред осталог, већи број посебно значајних делова града – у склопу одређених представа (почев од надахнутог уметничког пројекта с називом „Београд је свет“; в. Albinović 2008; „Dani Beograda: Beograd je svet“ 2008) – на органски начин је повезиван у јединствену семантичку целину, која своју аналогију има са другим просторима (па и са планетом Земљом, односно са мапом света). Штавише, када је реч о успешности симболичких повезивања наведене врсте, Београд представља редак феномен и у глобалним оквирима, као што је већ било указано у ранијим студијама.¹²

Поводом тога, веома занимљиво је (симболичко) повезивање делова Београда са различитим земљама и градовима света, односно са одговарајућим географским тачкама. Тако се Храм Светог Саве повезује са Цариградом, Трг Славија са Србијом, Стари Град са Евро-

⁹ Више или мање слична истраживања могуће је спроводити у различитим етнологским, антрополошким и другим оквирима. Примера ради, када је реч о музичкој сцени и пратећим дешавањима на улицама Београда, уп. рецимо Blagojević 2020.

¹⁰ В. најпре Todorović 2005a.

¹¹ В. различите карактеристичне примере у Todorović 2005a, 43–185.

¹² О свему претходном в. Todorović 2015a, 61–65.

пом, а Нови Београд са Америком итд. (Todorović 2015a, 61–65; „Dani Beograda: Beograd je svet“ 2008). Уз помоћ конкретних, врло одређених повода за симболичка повезивања, појавила се изузетно занимљива и на упечатљив начин разоткривена представа *irada* (*Беоирада*) као *космоса*, у смислу својеврсног глобалног сакралног центра и израза Новог Јерусалима (уп. и Eliade 1983, 36–46).

Саобразно претходном, као и бројним другим показатељима и чињеницама, може се рећи и да се као једна од основних функција београдских литија – сасвим у складу са симболиком Спасовдана, празника Вазнесења Господњег – јавља управо *узношење* и *преображавање* целокупног просторног и временског бивствовања заједнице у свету реалност, чије очување захтева и повремене ресакрализације исте врсте (уп. Eliade 2003, 110–111).

ШИРИ БЕОГРАДСКИ И СРПСКИ ПРОСТОР

Сузбијање одржавања литија у прошлости

у прошлости су литије имале велики значај, како у општем српском контексту тако и на простору самог Београда. С тим у вези, посебно је позната тзв. *крвава литија*, организована 19. јула 1937. године, при чему је литија требало да се креће управо од Саборне цркве, улицама Краља Петра и Кнеза Михаила, а затим Теразијама преко Славије, све до Цркве Светог Саве (в. на пример у Jakovljević 2015, 273–279). Ове литије су се изродиле у обрачун са полицијом и бучне демонстрације против режима, а протести народа су се – у оквиру тзв. *Конкордајске борбе* – одвијали и у разним другим местима (Jakovljević 2015, 276; такође уп. и Jakovljević 2014; Dimić, Žutić 1992). У складу с тим, тешко је не приметити и више паралела између ових догађања и савремених литијских протеста, који су се такође одвијали у различитим деловима српског етничког простора (уз сличан, наглашено негативан однос, како некадашњих тако и садашњих власти и спрам једних и спрам других литијских манифестација).¹³

Од огромног значаја, у суштински сродном смислу (као и поводом „крвавих литија“ и најновијих „литијских устанака“), била је и забра-

¹³ Ово се најпре односи на изразито репресиван однос власти у Црној Гори спрам масовних и бројних литија које су одржаване током 2020. године. Осим тога, и општи друштвени контекст „крвавих литија“ које су одржане 1937. године – уз читаву одговарајућу (гео)политичку структуру тог времена, везану за грубе покушаје наметања примата Запада (Jakovljević 2015, 273–276 и даље) – показује значајну сличност са најновијим дешавањима.

на одржавања литија/крстоноша – у складу с одлуком донесеном од стране комунистичке власти након Другог светског рата (Radić 1995, 188–196; Radić 2002, 229–234; Todorović 2006, 276–277; Todorović 2015b, 69–70).¹⁴ Сходно и разним другим догађајима и процесима из тог времена, забрана литија у дотичном периоду могла би се посматрати и у контексту покушаја деконструкције, па чак и забране, суштинских манифестних облика (укључујући ту и само постојање) српског и православног, етничког и верског идентитета (Todorović 2015b, 71). С друге стране, аналогно и савременим збивањима на индивидуалном нивоу она је представљала крајњи степен ограничавања основних људских, пре свега верских, права и слобода (в. Todorović 2006, 276–277). Литије се на српском етничком простору обнављају тек у последњој деценији XX века, али у складу с новонасталим околностима (уз савремену депопулацију многих села, што је у великом броју случајева – поред других разлога – онемогућило систематско обнављање литија као народног обичаја).

Свенародни литијски устанак и његови огрази у београдском контексту

Као што је већ наговештено, основну и највидљивију функцију литија представља освештавање простора, али и различитих аспеката времена (уп. Todorović 2007, 208). Међутим, литије исто тако имају и изражену повезујућу и идентитетску функцију, као што се посебно јасно показало на примеру *одбране (хришћанских и српских) свећиња*, управо путем литија, у Црној Гори. Наиме, ове ванредне и свенародне литије су у Црној Гори – али и у Републици Србији и Републици Српској – почеле да се одржавају од 27. децембра 2019. године, након усвајања антисрпског и антиправославног *Закона о слободи вероисповести* у Подгорици (в. Demonja, Todorović 2021, 250–251, 269–270). У вези с тим, у атмосфери низа забрана, притисака и укидања основних права, одржан је велики број литија широм Црне Горе, али и изван ње.¹⁵

Истим поводом организоване су и посебне литије у Београду, а највећа од њих (уз непосредно учешће и организацију Српске православне цркве, 26. / 13. 1. 2020) била је везана за Нови Београд и Земун. Током овог догађаја је завршна тачка за више литијских поворки, које су кретање отпочињале из више цркава, била Црква Светог

¹⁴ Поводом промена у ширем смислу, до којих долази паралелно са овом забраном, в. рецимо различите аспекте предочене у Pavićević 2006.

¹⁵ О ширем контексту в. Demonja, Todorović 2021.

Симеона Мироточивог на Новом Београду. Тако се један део народа окупио код Манастира Светог архангела Гаврила у Земунском парку, формирајући литију која се кретала према Цркви Светог Димитрија на Новом Београду. У ствари, земунске и новобеоградске литије су се спојиле код ове цркве. Одатле је уследило даље померање литија ка крајњој одредишној тачки, односно према Цркви Светог Симеона Мироточивог, где је литију дочекао патријарх Иринеј. Уследио је молебан за спас Српске православне цркве и народ у Црној Гори. На литијама су ношене иконе, транспаренти на којима је писало „Не дамо светиње“ и многи други.¹⁶

Уједно су то биле и прве литије овог типа које су одржане на Новом Београду, у најмногољуднијој београдској општини, насталој тек у новије време, током друге половине двадесетог века. Штавише, могло би се рећи да је управо овим чином дотична београдска општина (Нови Београд) на симболичан начин и дефинитивно сакрализована, уз своје новоизграђене цркве које су се у географско-семантичком смислу надовезале на земунске. Наведеним литијама је успостављена и непосредна, жива сакрална веза са старим делом Београда, остварена у условима промовисаних *покушаја одбране права Српске православне цркве и српској еџноса на постојање*.¹⁷ Као што је наглашено, директан повод били су догађаји у Црној Гори, односно изван Београда и територије Републике Србије, чиме су успостављене (након сакралне везе између Старог Београда и Новог Београда) додатне семантичко-симболичке релације на нивоима Србија – Црна Гора и Београд – српски етнички простор (о *српском еџничком простиору* в. Stepić 2001, 247–266).

Важно је имати на уму да суштину литијског обредног кретања представља освештавање „спољашњег простора“, у симболичком смислу *првобитно хаотичној и профаној*, који се налази изван (у ужем смислу) главних сакралних центара. У овом конкретном слу-

¹⁶ Основна порука ових литија (уз паролe као што су „Црна Гора мила увек с нама била“ и њој сличне) односила се на подршку српском народу у Црној Гори, у условима непосредне борбе за опстанак и очување не само етничког и верског идентитета већ и физичког постојања. Током 2020. године изникли су и бројни графити и мурални сликарства на улицама Београда, који су заједно представљали заставе Црне Горе и Србије, уз поруке што су се односиле на јединственост изворног идентитета, вере и порекла народа у обе земље.

¹⁷ Овако би могао да гласи један идеалтипски сажетак основних циљева литијаша. Када је реч о одбрани верских слобода у условима свеопштег наметања антисрбизма в. још једном Demonja & Todorović 2021.

одвијали током претходног периода – уобличавају смисаону целину, тј. *Шексѿ* што поседује одређено, вишеслојно значење.¹⁹

Неке од уочених релација

У склопу свега претходног, посебно јасно се уочавају и релације као што су: 1) Свети Сава – Свети Симеон Мироточиви (Стефан Немања) и 2) Свети народ / народ мисије²⁰ – Света земља / земља мисије.²¹ Наведени семантички оквир такође је повезан с релацијама 3) Београд – Јерусалим (ниво најзначајнијег светог града) и 4) Србија / српске земље – Русија / руске земље (ниво свете земље / државе, са посебном мисијом есхатолошког предзнака). На претходне примарне релације надовезују се и друге: профано – сакрално; запад – исток; забрана/окупација – слобода; антихришћанско – хришћанско; бласфемија/декаденција – завет; крај (историје) – (нови) почетак, све до општих идејних матрица: смрт – живот, нељудско – људско итд. Међу њима су у случају литија посебно наглашене релације *стiаро* – *ново* и *хаос* – *рег*,²² којима је на овом месту потребно посветити и сажете осврте.

Наиме, након устаљеног, *стiаро* и редовног спасовданског литијског кретања које се одвијало на исти начин, дошло је до велике промене управо током 2021. године, када је формирана *нова* литијска путања. Такође, током последње две године дошло је до појаве и више других, *нових* литијских путања у београдским оквирима, као и других дешавања која поседују наглашени предзнак *ново*ї.

Саобразно претходно назначеним односима и с њима повезаним структурама, може се приметити да су се београдски литијаш

¹⁹ Са становишта суштински другачијег приступа, у контексту посматрања *прага* као *Шексѿа*, уп. Radović 2013.

²⁰ У овом смислу су посебно упечатљиве представе о *Новом Израиљу*, у складу са основном идеологијом средњовековне немањихке српске државе, заснованом управо на култовима Светог Саве и Светог Симеона Мироточивог, повезаних са старозаветним панданима. О томе в. Blagojević 1994, 20; Todorović 2010, 372.

²¹ Најпре су илустративне представе о *Трећем Риму*, у вези и са идејама које су након пада и окупације Српског царства и српских земаља пренесане у Русију. В. Bilington 1988, 79–80; Todorović 2017, 153–156.

²² Када је реч о овој последњој релацији (*рег* – *хаос*, у непосредној вези са *свешо* – *ѿрофано*), издвојеној услед њене илустративности и значаја у контексту проучавања литија, у разним традицијама и етнокултурним оквирима види се да религиозни човек „настоји да се смести у ‘Центар Света’“, тј. „*да би се живело у Свешу*, ваља га *основати*, а ниједан свет не може се родити у ‘хаосу’ и релативности профаног простора“, тако да „откриће или пројекција сталне тачке – Центра – одговара Стварању Света“ (Eliјade 2003, 76).

(26/13. јануара 2020.²³ на првом изузетно многољудном, великом ванредном новијем литијском окупљању)²⁴ – на главном догађају (молебалу), пристигавши из различитих праваца, састали испред Храма Светог Симеона Мироточивог на Новом Београду (као новом језгру урбанизације које је значајно проширило дотадашњи београдски простор). Литије су се у највећим масама кретале из правца *сџарој* урбаног језгра, које је претходило настанку Новог Београда, односно – из Земуна.

Слична значења и релације односе се и на уобличавање *нове сакралне сџварности* Београда, која је посебно подвучена дефинитивном изградњом *новој*, велелепног Храма Светог Саве, управо током 2020. године, након близу једног века од почетка радова. Све су ово, по свему судећи, истовремено и манифестације несвакидашне врсте (*нове*) *џрекрејшнице* – праћене постављањем монументалног споменика Стефану Немањи, оцу Светог Саве (на Савиндан 2021) и повезане са идејама о уобличавању *новој џорешка* духовне и материјалне, београдске и опште српске, стварности.

Током дотичне велике новобеоградске литије, литијаши су се прво састали код *новобеоградске* Цркве Светог Димитрија, у близини центра Новог Београда, одакле су заједно кренули до Цркве Светог Симеона Мироточивог. С друге стране, комплементарно супротно претходном моделу, највеће (ванредне) *сџаробеоградске* литије – које су одржаване током 2022. године – ишле су до *новој* Храма Светог Саве, подигнутог на месту где су спаљене мошти Светог Саве, поред *сџаре* Цркве Светог Саве. Уопште узев, као што би детаљније могла да потврди дубља структурно-семантичка анализа, уочава се да је релација *сџаро–ново* вишедимензионално заступљена у контексту сагледавања најновијих београдских литијских дешавања, чиме је посредно истакнута и помињана симболика *временске џрекрејшнице*,²⁵

²³ Датуми ће убудуће, као и у овом случају, бити назначени и по грегоријанском и по јулијанском календару.

²⁴ Ово су биле највеће и најорганизованије литије које су у Србији одржане почетком 2020. године, а окупљеним литијашима се обратио и патријарх Иринеј (Гавриловић). По свом значају, ове литије у извесном смислу представљају пандан великој литији одржаној 11. 9. (29. 8) 2022, када се ученицима литија обратио нови патријарх Порфирије (Перић).

²⁵ Иако на први поглед, поводом повезивања наведене врсте, делује да је реч о коинциденцијама без дубљег значаја – са становишта анализе која се наслања на јунговски приступ и запажања појављују се обриси скривених семантичких кодова, уочљивих на нивоу колективне психе, односно на плану дубљих нивоа свести (уп. Jung 1984, 119–197). И из угла структурне анализе, засноване на

изражено присутна на нивоу српске колективне психе током претходних деценија.

Поред осталог, непосредним повезивањем *сѿарої* и *нової* језгра Београда је литијски/ритуално додатно назначена релација Свети Сава (*Син*) – Свети Симеон Мироточиви (*Оѿац*), која има и додатне теолошко-сакралне конотације. Она се уједно налази и у самој основи идејне матрице која би се могла назвати *српском идејом*, у непосредној вези са *свешосавским завешом* и представом о српском народу као *Новом Израилу*. Ово су, уосталом, управо базичне идејне основе из којих проистиче и *косовски завеш*.²⁶

Вишеструко испољавање релације *сѿаро–ново*, у контексту београдских литија, одговара управо основној функцији најновијих одржаних ритуалних опхода и пратећих догађања Реч је о ресакрализацији, тј. поновном освештавању централног простора, уз дефинитивно сакрално повезивање *сѿарої* и *нової* дела града. Тиме се истовремено истиче и временска прекретница везана за успостављање *нове* духовне и религијско-идентитетске реалности Београда, као и српског етничког простора чији је он представник.

Уочавање јединственог симетријског модела – ред из хаоса

У вези с претходним, важно је приметити да су литије које су одржане 23. октобра (10. 10. по јулијанском календару) биле засноване на окупљању управо испред Цркве Светог Симеона Мироточивог, одакле се ишло до Палате Србије, уз молитвено задржавање и читање прогласа на дотичном месту, преко улице Михајла Пупина и Бранковог моста, до Саборне цркве. Овим су и непосредно литијски спојени Нови и Стари Београд, односно – датим чином је и директно семантички обележена и сакрализована веза између старог и новог језгра града. Тиме су се ове литије – последње које су одржане пре уобличавања базичне верзије овог текста – у ствари надовезале на прве литије из новог „ванредног“ (неспасовданског) литијског београдског циклуса, које су одржане почетком 2020. године уз завршно окупљање код Цркве Светог Симеона Мироточивог. Овог пута, међутим, 23/10. октобра литије су своје кретање отпочеле од поменуте

левистросовском приступу, такође долазимо до сличних закључака и сагледавања (в. Todorović 2007, 196, 203–204; Todorović 2005a, 375–377). Наиме, као што закључује Клод Леви-Строс, *ум / Ум* – „има своје разлоге, а које човек не познаје“ (Levi-Stros 1966, 209). Поводом претходног, пре свега в. Todorović 2007, 199–210.

²⁶ О наведеним појмовима, идејама и представама в. Blagojević 1994; Todorović 2010. Уп. Domentijan 2001, в. рецимо стр. 63, 379, 151; 375–393.

цркве, да би завршиле у Старом Београду, код Саборне цркве, места са кога су отпочеле кретање све четири претходне велике ванредне литије, одржане 2022. године. Наиме, и литија која је одржана 2. 10. (19. 9) 2022. године своје кретање отпочела је од тачке испред Саборне цркве и Патријаршије, одакле је ишла до Цркве Светог Марка. Тиме је ова, „четврта“ литија из поменутог најновијег, ванредног литијског циклуса, у ствари поновила литијско кретање прве велике литије из овог циклуса, која је 14/1. августа такође ишла од Саборне цркве / Патријаршије до Цркве Светог Марка.

Током ових шест (једна у 2020. и пет у 2022. години) ванредних литија, између којих су одржане и две редовне спасовданске литије (2021. и 2022. године, док 2020. спасовданска литија није одржана због „пандемије вируса корона“),²⁷ успостављен је врло јасно уокви-рен симетријски модел. Он је заснован на међусобној повезаности 1) прве и шесте, 2) друге и пете и 3) треће и четврте литије.²⁸ На наведени, симетријски засновани образац надовезује се и 4) међусобна семантичка и формална повезаност редовних спасовданских литија које су одржане током 2021. и 2022. године, оба пута се крећући од Вазнесењске цркве до Храма Светог Саве, за разлику од претходних редовних спасовданских београдских литија.

Наведених осам литија (на које се наслања и девети, редовни спасовдански *сџари* београдски модел литијског опхода) успоставило је јединствену структурну литијску матрицу, односно – јединствени литијски *рег* (који је, наизглед, настао из „хаоса“ различитих литијских могућности). За ову структуру (*џорегак*) могло би се рећи да је настала *сџонџано*, без јасног и доследног планирања (различитих) организатора ових литија да уобличи јединствену, симетријски засновану основу, која функционално-симболички спаја и освештава најзначајније београдске сакралне просторне тачке, али и временске оријентире. Даља и дубља анализа могла би да укаже и на више других особених правилности (*рег* настао из *хаоса*), уочених током сагледавања и разматрања примарне структуре овог литијског ритуалног модела (уп. Todorović 2007, 199–210; Todorović 2005a).

²⁷ Ова околност је такође симболички указала на 2020. годину (заједно са целим најновијим периодом, обележеним литијима које представљају и симболизују читав народ) као на *доба њрекрејнице*.

²⁸ Овде нису урачунате почетне, ванредне мање литије из 2020. године, које су кретале од Цркве Светог Марка и у семантичком смислу представљале особену појаву у односу на предочени, јединствени образац.

Мотиви (нове) *йрекрей̑нице* и (новог) *йорей̑ка* посебно се издвајају као латентне поруке што проистичу из најновијих литијских дешавања у Београду.

Различите релације и структуре
– илустративни примери и општи образац

Осим претходних, такође се уочавају и друге релације и структуре, које нипошто не треба пренебрегнути приликом базичних разматрања, а овде ћемо изнети неколико илустративних примера. Поред осталог, као што је већ наговештено, прва од три међусобно повезаних „великих литија“ – које су одржане током 2022. године с нагласком на спречавању одржавања „Европрајда“ [1) 14/1. 8. 2022, на почетку великогоспојинског поста, 2) 28/15. 8. на сам дан Велике Госпојине и 3) 11. 9. (29. 8), на дан Усековања Светог Јована Крститеља] – као своју крајњу тачку имала је Цркву Светог Марка у Старом Београду, у којој се налазе мошти српског цара Душана Немањића и поред које се налази Руска црква. Управо за цара Душана везује се и одговарајући, сложени систем симбола, асоцијација и значења. Међу њима је и наслеђе на које се наслања идејна (уједно и сакрално-геополитичка) матрица коју неки аутори означавају као *Душанов завей̑* (в. Stojković 2022), а такође и иницијална идеја (истовремено и полуостварена пракса) *словенскої Трећеї Рима*, коју је – по меродавним тумачењима – после пада Српског царства преузела Русија (Bilington 1988, 79–80, 99–100; Todorović 2015a, 229–234; в. и Grčić 2011, 191). Притом, и савремени значај који поседује Црква Светог Марка, поред других разлога (уп. Hristić 2011, 155–162; Zečević 1973, 53), неодвојив је од чињенице да се управо у њој налазе мошти цара Душана. Према томе, у вези с наведеним семантичким оквирима, и овде посредно уочавамо већ назначену релацију *Трећи Рим – Нови Израил̑*, на коју се природно наслањају и друге, повезане релације (Русија – Србија, север – југ).

Током све три претходно наведене велике литије, усмерене на исти главни повод – спречавање „Европрајда“, који је доживљен као својеврсни „окупаторски дефиле“ (в. Antić 2014, 257) – место окупљања и почетну тачку литијског обиласка представљао је простор испред Саборне цркве (посвећене Светом архангелу Михаилу) и Патријаршије.

Правац кретања током три поменуте, повезане старобеоградске литије, као и четврте која се на њих надовезала, увек је пратио (претходно већ назначену) симболику која би се сажето могла представити одредницом *са зайага на иси̑ок*, односно – од Саборне цркве

/ Патријаршије до храмова Светог Марка / Руске цркве и Светог Саве, преко Трга Славија (док је раније, током спасовданских градских прослава, литија спајала Вазнесењску и Саборну цркву у склопу кружног опхода), уз обавезно заустављање код споменика посвећеног Светом цару Николају II Романову. Према томе, овде учачамо релацију запад – исток, уз поновно наглашавање односа Србија – Русија (и уз додатно назначаваче односа југ – север).²⁹ Као што се јасно показује након додатних и дубљих разматрања, наведени семантички парови који су издвојени у формалном смислу имали су своја, непосредно истакнута, поткрепљења у садржајима порука што су вишеструко одашиљане током литијских окупљања.

БЕОГРАД КАО ОДРАЗ НОВОГ ЈЕРУСАЛИМА – ОСНОВНА ЗНАЧЕЊА И ЛАТЕНТНЕ ПОРУКЕ

*Освештани просторно-временски континуум
и његов заветно-есхатолошки предзнак*

У складу са конотацијама времена када су најновије литије одржаване – а у вези с њиховим ванредним карактером, масовношћу и порукама (уз различите, пратеће хронолошко-есхатолошке представе, бремените вишеслојном симболиком) – не може се избећи констатација да је реч о догађајима од изузетног значаја и специфичног значења. Другим речима, београдски простор је овим најновијим, изразито многољудним, литијама на врло упечатљив начин *преосмишљен* и, са становишта учесника и организатора литија, непосредно *ресакрализован*. Штавише, он је у симболичком смислу потенцијално промовисан и као *нови сакрални центар*, једна врста метафизичког средишта света. Из угла одговарајућег приступа његово градско језгро, и старо и ново, овим је вишеструко симболички освештано и *поново засновано* на веома јасан и делотворан начин, али је ресакрализовано и шире схваћено језгро српског етничког простора. То је остварено управо путем литија које су се током претходног периода одржавале широм Црне Горе, али и у Републици Србији и Републици Српској.

Као што је назначено путем више илустративних примера, бројна обележја и симболичко-ритуални чинови (саобразно примарним

²⁹ Овим се ритуално-семантички уоквирује и целовитост просторних могућности, везаних за различите стране света, чије су релације у већини традиција симболички наглашене.

матрицама *српске игеје*) учинили су да се Београд и српске земље – са Храмом Светог Саве као новоуспостављеном централном тачком – потенцијално уобличе у смислу земаљског одраза Новог Јерусалима, средишњег сакралног простора од глобалног значаја.³⁰ Истовремено, масовност и време одвијања највећих литија – с посебним нагласком на празничном периоду посвећеном Пресветој Богородици (великогоспојински пост) – додатно су промовисали Београд као сакрални центар (и као својеврсни Богородичин град, по предању, место посвећено Божјој мајци), једно од кључних средишта православно-хришћанског света у југоисточној Европи, али и у општим оквирима.

Када је реч о временским категоријама, од изузетног значаја је и контекст симболике повезане са есхатолошким и календарским структурама и циклусима.³¹ И садржаји ове врсте, мада наизглед ненаметљиво, неупадљиво и посредно, ушли су у колективну свест српског етноса и појавили се у различитим, међусобно повезаним и испреплетеним варијантама.³² Било како било, утисак је да их је тешко одвојити од догађаја везаних за најновија дешавања, односно за „литијски устанак“, нову ресакрализацију и опште буђење средишњих упоришта српског етничког и духовног простора.

Обележја есхатолошких очекивања и указивања на Нови Јерусалим присутна су и у српским теолошким, мистичким, па и културним, научним, уметничким и другим изразима у делима разних аутора, као и у разним медијским садржајима. Поновно оживљавање,

³⁰ Као што показује Елијаде, „за религиозног човека, *ипсѿпор није хомоѿен*, он има прекиде, пукотине: постоје делови простора који су квалитетно различити од других“ (Eliade 2003, 75).

³¹ О појму *есхатѿолошкој* и сродним идејама и представама в. рецимо у Kindić 2016, 265–266 и даље. У ствари, „ма колико представа о пропасти света могла бити узнемирујућа, она је само наличје вере у појаву новог, радикално преображеног света“, односно – „сваки крај је заправо нови почетак“ (Kindić 2016, 265).

³² Примера ради, у овом смислу посебно илустративна може бити хронолошка матрица која се у одговарајућим представама везује за Деспота Стефана Лазаревића, утемељитеља Београда као нове српске престонице. Наведена хронолошка структура – уобличена у виду једне врсте „пророчанства бројева“ – истиче управо 7532. годину од стварања света као „велику прекретницу“ (в. Todorović 2015a, 214–216; у донекле сличном симболичко-геополитичком смислу уп. на пример и Zinovjev 1999). По тзв. „византијском“ (алтернативно и „старом српском“) рачунању времена – углавном везиваном за 5508. годину пре Христа као почетну, или за сродне хронолошке оквири (в. Loma 2010, 21–25) – претходно наведена година у ствари одговара савременом периоду. Уп. и старе српске есхатолошке и њима сродне представе у Voјović 2004, 99–104, 60–64, 67– 69, 89–90, 32–34.

дефинитивно установљавање, прожимање и семантичко повезивање *свећосавској завешта* (у блиским релацијама са представама о Новом Израилу, *савршеном народу*) и *косовској завешта* (чије је сакрално-просторно упориште подручје Косова и Метохије, *свећа земља првој сћейена*) – али и пратећих, других заветних идејних система (уп. Todorović 2015a; Vidović 2021; Ković 2019, 13–47; Stojković 2022) – десили су се управо у време блиско оном које је назначено као „велика прекретница“, што би се тешко могло назвати случајношћу.³³ Стиче се утисак, наиме, да је дошло до неких важних идејних сажимања, унутрашњих преиспитивања и самосагледавања на нивоу српске колективне психе, што је довело и до врло изражених спољашњих манифестација. Међу њима и Београд са својим дешавањима, сасвим очигледно, има истакнуто место.

Уместо завршног осврта

У сваком случају, престони град Београд је – исто као и, широко схваћено, историјско-идентитетско језгро српског етноса – најновијим литијским дешавањима оцелотворен, (ре)сакрализован и обогаћен новим порукама, идејама и енергијама. С тим у вези, дошло је и до нових манифестација у склопу процеса његовог претварања у сакрални центар, изнова освештано језгро светог простора – са претензијама да представља и *ојшиће духовно средишће*, чије (поновно) довођење у раван *суштинској/правој постојања* производи *нову просторно-временску реалност*.

И раније је наглашаван закључак да је основна функција литија *ефикасно обједињавање целокујне заједнице*, уз молитвено обезбеђивање *повољних животињних услова* (Todorović 2007, 192). Према томе, *солидарност* и *идејно-идејско (само)појврђивање* представљају неке од примарних циљева литија. Дубоко утемељене и у српској традицији и у православно-хришћанској вери, литије су се показале као *ефикасно оружје у борби против актуелних покушаја деконструкције српској идејној*, праћених савременим мрежним и културним ратовима, али и сасвим непосредним прогонима (в. рецимо Antonić 2008; Vladušić 2019; Arsenijević Mitrić 2021). То је, са подједнаком успешношћу, показано како на примеру догађаја у Црној Гори (в. Demonja, Todorović 2021, 269–270) тако и на примеру ванредних београдских литија.

³³ Уп. о *принципу граничних периода* у Todorović 2007, 207.

Литература и извори

- Albunović, I. 2008. „Beograd kao svet“. <https://www.politika.rs/scc/clanak/38453/Beograd-kao-svet> (pristupljeno 15. decembra 2022).
- Antonić, Slobodan. 2008. *Kulturni rat u Srbiji*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Antonić, Slobodan. 2011. *Višijevska Srbija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Antonić, Slobodan. 2014. *Moć i seksualnost: sociologija gej pokreta*. Beograd: Catena mundi.
- Antonić, Slobodan. 2019. „Ostati svoj u koloniji: očuvanje srpskog identiteta na periferiji atlantističkog carstva“. U *Srpski identitetski kriterijumi u procesu globalizacije*, ur. Milimir Mućibabić & Miloš Knežević, 55–77. Beograd: SKPD Prosvjeta.
- Arsenijević Mitrić, Jelena. 2016. *Terra amata vs. terra nullius: diskurs o (post) kolonijalizmu u delima B. Vongara i Ž. M. G. le Klezioa*. Filološko-umetnički fakultet: Kragujevac.
- Arsenijević Mitrić, Jelena. 2021. „Kulturocid nad Srbima u Hrvatskoj u kontekstu ratova devedesetih.“ *Kultura* 172/2021: 151–166.
- Bilington, Džeјms. 1988. *Ikona i sekira*. Beograd: Rad.
- Blagojević, Miloš. 1994. „O nacionalnim i državnim interesima u delima Domentijana – Srbi izabrani narod.“ *Istorijski glasnik* 1-2: 15–28.
- Blagojević, Gordana. 2020. „Urbani prostor kao muzička scena: beogradske priče.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 68 (1): 95–111.
- Bojanin, Stanoje. 2005. *Zabave i svetkovine u srednjovekovnoj Srbiji*. Beograd: Istorijski institut.
- Bojović, Dragiša. 2004. *Srpska eshatološka književnost*. Niš – Kosovska Mitrovica: Centar za crkvene studije, Filozofski fakultet.
- „Dani Beograda: Beograd je svet“. 2008. https://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=270&yyyy=2008&mm=04&dd=17&nav_id=293907 (pristupljeno 15. decembra 2022).
- Demonja, Nikola & Ivica Todorović. 2019. „Etnološko-pravni prilog razmatranju i prevazilaženju problema bele kuge kod Srba“. U *Srpski istok nekad i danas: arheologija, etnologija, istorija i lingvistika*. Etno-kulturološki zbornik knj. XXII, ur. Vojislav Filipović & Ivica Todorović, 133–155. Svrlijig: Centar za turizam, kulturu i sport.
- Demonja, Nikola & Ivica Todorović. 2021. „Verske slobode, Crna Gora i antisrbizam – neki ilustrativni pravno-etnološki osvrti“. U *Temnić*. Edicija Juhorski zapis, ur. Dmitar Atanasov i drugi, 249–276. Kruševac – Svojnovo: Istorijski arhiv Kruševac, Udruženje za kulturu i umetnost Logos.
- Dimić, Ljubodrag & Nikola Žutić. 1992. *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini*

- Jugoslaviji: 1918 – 1941 – prilozi za istoriju*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Domentijan 2001. *Žitije Svetog Save*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Đurković, Miša. 2019. *Rat za porodicu u Srbiji*. Beograd: Institut za evropske studije.
- Eliade, Mircea. 1983. *Okultizam, magija i pomodne kulture*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Elijade, Mirča. 2003. *Sveto i profano*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Grčić, Mirko. 2011. *Geografija religija*. Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Hristić, Kosta. 2011. *Zapisi starog Beograđanina*. Beograd: Prosveta.
- Jakovljević, Slobodan. 2014. „Srpska Pravoslavna crkva u *konkordatskoj borbi* 1937. godine – pokušaj nove sinteze“. *Bogoslovlje* 2 (2014): 272–295.
- Jakovljević, Slobodan. 2015. „Srpska Pravoslavna crkva u *konkordatskoj borbi* 1937. godine – pokušaj nove sinteze (II deo)“. *Bogoslovlje* 1 (2015): 269–293.
- Jovović, Jelena, prir. 2020. *Litije – ne damo svetinje!* Beograd: Novosti.
- Jokić, Slobodan & Ostoja Knežević, prir. 2021. *Ne damo svetinje! Litije Nikšić 2020*. Beograd: Saborna crkva u Nikšiću, Čuvari.
- Jung, Karl Gustav. 1984. *Duh i život*. Novi Sad: Matica srpska.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1987. *Srpski rječnik (1852) I*. Beograd: Prosveta.
- Kindić, Zoran. 2016. *Uvod u filozofiju religije*. Beograd: Dosije studio.
- Ković, Miloš. 2019. *Zaveti*. Beograd: Catena mundi.
- Levi-Stros, Klod. 1966. *Divlja misao*. Beograd: Nolit.
- Lič, Edmund. 1982. *Klod Levi-Stros*. Beograd: Prosveta.
- Loma, Miodrag. 2010. *Tumačenje vremena u Bibliji – biblijska hronologija*. Beograd: Hrišćanska misao.
- Lompar, Milo. 2012. *Duh samoporicanja*. Novi Sad: Orpheus
- Memi, Alber. 2015. *Portret kolonizatora i portret kolonizovanog*. Višegrad: Andrićev institut.
- Milićević, Milan Đ. 1984. *Život Srba seljaka*. Beograd: 1984.
- Nedeljković, Mile. 1990. *Godišnji običaji u Srba*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Pavićević, Aleksandra. 2006. *Na udaru ideologija*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Plotnikova, A. A. 2001. „Krstonoše“. U *Slovenska mitologija – enciklopedijski rečnik*, ur. Svetlana M. Tolstoj & Ljubinko Radenković, 310. Beograd: Zepter Book World.
- Radić, Radmila. 1995. *Verom protiv vere – država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

- Radić, Radmila. 2002. *Država i verske zajednice 1945-1970 I*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Radić, Jovanka. 2013. „Dosledna 'feminizacija': ispoljavanje svesti o ravnopravnosti polova ili put u mentalnu degradaciju“. *Filolog* 8: 26–36.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- Stepić, Milomir. 2001. *U vrtlogu balkanizacije*. Beograd: Službeni list SRJ, Institut za geopolitičke studije.
- Stojković, Miloš. 2022. „Plać Stare Srbije – kako je 'izlečen' makedonski raskol“. <https://stanjestvari.com/2022/05/24/plac-stare-srbije/> (pristupljeno 30. maja 2022).
- Stošić, Ljiljana. 2001. *Mali rečnik crkvenih pojmova*. Beograd: Grupa izdavača.
- Todorović, Ivica. 2005a. *Ritual uma – značenje i struktura litijskog ophoda*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Todorović, Ivica. 2005b. *Mitska istina Srba – analiza mitskih sagledavanja uloge i značaja srpskog naroda*. Beograd: Zvonik.
- Todorović, Ivica. 2006. „Hrišćanska i prethrišćanska dimenzija rituala litijskog ophoda.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LIV: 271–287.
- Todorović, Ivica. 2007. „Rezultati istraživanja obreda litija – dopunski osvrt“. U *Kultura u transformaciji*. Zbornik Etnografskog instituta SANU 23, ur. Dragana Radojičić, 189– 213. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Todorović, Ivica. 2010. „Maternji jezik sakralne geografije Srba – Mitska simbolika Kosova u kontekstu određenja srpskog identiteta i projekcije istorijske sudbine“. U *Kosovo i Metohija u civilizacijskim tokovima, knj. 1, Jezik i narodna tradicija*, ur. Sofija Miloradović, 363–379. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini.
- Todorović, Ivica. 2015a. *Srpska tajna – eksperimentalna razmatranja specifičnih strukturnih i semantičkih obrazaca od izuzetnog značaja u srpskom etnokulturnom kontekstu*. Beograd: Neven – Etnografski institut SANU.
- Todorović, Ivica. 2015b. „Bazični mitski i ritualni obrasci Srba – u kontekstu novih proučavanja identiteta i odgovarajućih promena“. U *Duhovna i materijalna kultura stanovništva istočne Srbije i susednih oblasti*. Etnokulturološki zbornik, knj. XIX, ur. Sreten Petrović & Nedeljko Bogdanović, 67–80. Svrlijig: Etno-kulturološka radionica.
- Todorović, Ivica. 2017. About the importance of spiritual-religious correlation – in the context of the general review of the serbian-russian relations in the current social moment and the past. In *Religion in contemporary society*, ur. Mirko Blagojevic & Zlatko Matic, 149–170. Belgrade: Institute of Social Sciences, Department of Education and Culture, Serbian Orthodox Diocese of Branicevo, Pozarevac.
- Todorović, Ivica. 2021. „Osvrt na fenomen antisrbizma i neke njegove posledice –

važnost, globalna raširenost i opasnost, kontrolisanje prošlosti“. U *Juhorska čtenija – zvezde nad Juhorom*. Juhorski zapis, ur. D Mitar Atanasov i drugi, 141–170. Svojnovo, Kruševac: Istorijski arhiv Kruševac, Udruženje za kulturu i umetnost Logos Svojnovo.

Vidović, Žarko. 2021. *Srbi i kosovski zavet u novom veku*. Beograd: Srpski naučni centar, Prijatelji profesora dr Žarka Vidovića.

Vladušić, Slobodan. 2019. „Nacionalni identitet i četvrta generacija ratovanja“. U *Srpski identitetski kriterijumi u procesu globalizacije*, ur. Milimir Mučibabić & Miloš Knežević, 143–155. Beograd: SKPD Prosvjeta.

Zečević, Slobodan. 1973. „Zavetina u severoistočnoj Srbiji.“ *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 36: 43– 66.

Zinovjev, Aleksandar. 1999. *Velika prekretnica*. Beograd: Naš dom.

Примљено / Received: 07. 05. 2023.

Прихваћено / Accepted: 14. 09. 2023.